

Przemiany w konsumpcji mleka i przetworów mleczarskich

Cel pracy

Celem opracowania jest zaprezentowanie analizy i oceny zmian zachodzących w poziomie i strukturze konsumpcji artykułów mleczarskich w Polsce. Druga płaszczyzna analizy obejmuje niektóre podstawowe tendencje ujawniające się w sferze spożycia produktów mleczarskich w krajach Unii Europejskiej.

W pracy zostaną pominięte problemy dotyczące produkcji mleka surowego w rolnictwie, gdyż jest to odrębna, chociaż niezwykle ważna część całokształtu gospodarki mleczarskiej. Główny nacisk zostanie położony na przemiany w konsumpcji, gdyż to ona rozstrzyga rozwiązania w pozostałych ogniwach gospodarki mleczarskiej. Przetwórstwo mleka powinno więc badać i analizować tendencje zmian na rynku finalnych produktów mleczarskich dla podejmowania optymalnych decyzji. Respektowanie preferencji konsumentów przez firmy mleczarskie jest bowiem koniecznością w gospodarce rynkowej, jeżeli chcą przetrwać i utrzymać się na rynku oraz sprostać narastającej konkurencji.

Uwagi metodyczne

Analiza spożycia mleka i jego przetworów w Polsce jest utrudniona ze względu na brak powszechnie dostępnych danych statystycznych. Główny Urząd Statystyczny ani inne instytucje nie gromadzą szczegółowych informacji dotyczących spożycia przez ludność poszczególnych produktów mleczarskich w przeliczeniu na jedną osobę. Dostępne dane statystyczne są na ogół zagregowane, informujące o spożyciu całych grup artykułów.

Dla celów analizy wykorzystuje się więc z konieczności istniejące i dostępne dane. Metody ich gromadzenia dzieli się na pośrednie i bezpośrednie. Do pośrednich zaliczamy dane statystyczne publikowane i nie publikowane oraz bilanse produktów mleczarskich. Aby określić spożycie jakiejś grupy żywności, należy sporządzić dokładny bilans danego produktu, w tym przypadku mleka.

Nie będziemy się jednak posługiwać pełnym bilansem mleka, ponieważ wykracza to poza zakres pracy. Metoda bilansowa ma zresztą duży margines niepewności (niedokładności).

Do metod bezpośrednich zaliczamy natomiast badania budżetów gospodarstw domowych. Informacje uzyskane tą metodą obejmują żywność nabywaną na rynku oraz żywność pochodzącą z samozaopatrzenia. Dane o budżetach do 1992 roku włącznie otrzymywano przy zastosowaniu metody rotacyjnej, polegającej na wymianie grupy badanych rodzin co kwartał. Wyniki badań budżetów rodzinnych prowadzonych przez GUS, publikowane są w stanie „surowym”, tzn., że są one częściowo zaniżone. Należy o tym pamiętać przy ich interpretacji. Zaniżanie dotyczy jednak głównie wydatków na alkohol, tytoń i słodycze. Do 1992 roku z badań wyłączone były gospodarstwa osób mieszkających w miejscach zbiorowego zakwaterowania (hotele pracownicze, koszary, internaty, klasztory itp.), pracowników resortu obrony, spraw wewnętrznych, obywateli innych państw oraz osób pracujących na własny rachunek itp.

W 1993 roku GUS dokonał zmiany metodyki badań budżetów gospodarstw domowych. Dane bowiem o budżetach gospodarstw domowych za lata 1993–1995, w odróżnieniu od lat 1982–1992, otrzymano przy zastosowaniu metody miesięcznej rotacji. W latach natomiast 1982–1992 badania prowadzono metodą rotacji kwartalnej. Zmiana metody badania z rotacji kwartalnej na miesięczną podyktowana została koniecznością zmniejszenia odsetka gospodarstw domowych odmawiających uczestnictwa w badaniu oraz zwiększenia efektywności i wiarygodności uzyskanych wyników.

Zastosowana od 1993 roku miesięczna rotacja gospodarstw domowych oznacza, że w ciągu roku podejmują badanie, w każdym miesiącu, inne gospodarstwa domowe. Każde z nich prowadzi zapisy w specjalnych książeczkach budżetowych w ciągu miesiąca. Badanie w poszczególnych miesiącach następnego roku obejmuje 1/2 gospodarstw domowych prowadzących zapisy w analogicznych miesiącach roku poprzedniego, a 1/2 wylosowanych gospodarstw domowych wchodzi do badania po raz pierwszy. Postępowanie to jest powtarzane w czterech kolejnych latach. Po tym okresie następuje wymiana badanej próby.

W 1993 roku wprowadzono ponadto do badań dwa dodatkowe typy gospodarstw domowych (poza czterema dotychczas badanymi), tj. pracujących na własny rachunek oraz utrzymujących się z niezarobkowych źródeł.

Gospodarstwa domowe, których wyłącznym lub głównym (przeważającym) źródłem utrzymania jest praca na własny rachunek poza rolnictwem lub wykonywanie wolnego zawodu – gospodarstwa pracujących na własny rachunek. Dodatkowym źródłem utrzymania może być praca najemna, użytkowanie gospodarstwa rolnego, emerytura, renta lub inne niezarobkowe źródło. Oznacza to, że dochód uzyskiwany z dodatkowych źródeł jest niższy od dochodów z pracy na własny rachunek poza rolnictwem.

Gospodarstwa domowe, których wyłącznym lub głównym (przeważającym) źródłem utrzymania są źródła niezarobkowe inne niż emerytura lub renta, np. zasiłki dla bezrobotnych, zapomogi, alimenty oraz darowizny – gospodarstwa utrzymujące się z niezarobkowych źródeł. Dodatkowym źródłem utrzymania głowy gospodarstwa domowego nie może być praca najemna, emerytura lub renta, praca na własny rachunek, użytkowanie gospodarstwa rolnego (działki), wykonywanie wolnego zawodu. Źródła te mogą wystąpić u pozostałych członków gospodarstwa domowego, lecz nie mogą przekroczyć dochodu uzyskiwanego ze źródeł niezarobkowych.

Prezentowane wyniki badań budżetów rodzinnych nie obejmują gospodarstw domowych, w których skład wchodzi obywatele obcego państwa, a także osoby mieszkające w internatach, domach studenckich i innych gospodarstwach zbiorowego zakwaterowania (tzw. gospodarstwa zbiorowe).

Wyniki badań budżetów gospodarstw domowych będą wykorzystywane w pracy, gdyż pozwalają one uzyskać w miarę dokładny obraz konsumpcji mleka i jego przetworów w Polsce.

Zmiany w konsumpcji mleka w latach 1985–1989

Analizę konsumpcji mleka i jego przetworów w okresie budowy podstaw gospodarki rynkowej (1990–1995) należy poprzedzić uwagami o tendencjach na rynku mleka w poprzednim okresie, by lepiej ocenić zakres przemian.

Do 1980 roku zmiany w konsumpcji żywności w Polsce były zbliżone do tendencji obserwowanych w krajach rozwiniętych gospodarczo. Polegały one głównie na wzroście spożycia mięsa i innych produktów zwierzęcych. Kryzys gospodarczy początku lat osiemdziesiątych wywołał załamanie poprzednich tendencji. Spadło spożycie mięsa i innych produktów zwierzęcych, w tym mleka i masła. W latach następnych ich konsumpcja ponownie systematycznie rosła.

W połowie lat osiemdziesiątych spożycie mleka i jego przetworów w przeliczeniu na ekwiwalent mleczny należało do najwyższych w Europie i kształtowało się na poziomie 270–280 l na głowę ludności. Najwyższy poziom spożycia tych produktów odnotowano w 1986 roku. Dane na ten temat zawiera tabela 1.

Dane tabeli 1 ilustrują dość przejrzyste rozważania o przemianach w konsumpcji mleka w II połowie dekady lat osiemdziesiątych.

W przypadku mleka i przetworów mleczarskich można zauważyć, że tendencja spadkowa spożycia została zapoczątkowana w 1987 roku. Była ona jednak bardzo łagodna.

W przypadku zaś masła – najwyższy poziom spożycia w przeliczeniu na mieszkańca został osiągnięty w 1987 roku. W następnych dwóch latach jego konsumpcja obniżyła się, lecz nie można tego nazwać spadkiem gwałtownym.

Tabela 1.

Spożycie produktów mleczarskich w przeliczeniu na 1 osobę w latach 1980–1989

Lata	Mleko ^{a/}		Masło		Mleko		Masło	
	I	1980=100	kg	1980=100	1980=100	1980=100	1980=100	
1980	262	100	8,9	100	—	—	—	
1985	273	104	8,5	96	100	100	100	
1986	280	107	9,0	101	103	106	106	
1987	270	103	9,2	103	99	108	108	
1988	271	103	8,6	97	99	101	101	
1989	260	99	8,8	99	95	104	104	

a/ – mleko i przetwory w przeliczeniu na mleko (bez masła)

Źródło: Rolnictwo i gospodarka żywnościowa w latach 1986–1990. GUS. Warszawa 1991; Obliczenia własne.

Rodzi się zatem pytanie: jakie to przesłanki i czynniki zdeterminowały tak wysoki poziom konsumpcji artykułów wytwarzanych z surowca mlecznego?

Wysoki popyt na tę grupę produktów żywnościowych ukształtował się m.in. dzięki szybkiemu przyrostowi liczby ludności, zwłaszcza miejskiej. Rosnącemu popytowi sprzyjały także relatywnie niskie ceny produktów mleczarskich oraz rosnące dochody społeczeństwa. Ważną rolę odegrało tu również zmniejszenie podaży mięsa i jego przetworów oraz związana z tym reglamentacja. Nabiał stanowił bowiem podstawowy rodzaj substytutu w stosunku do produktów mięsnych. Można więc stwierdzić, że wysoki poziom spożycia artykułów mleczarskich złagodził ujemne skutki wynikające z niskiego spożycia białka zwierzęcego zawartego w produktach mięsnych.

Przemiany w spożyciu mleka w latach 1990–1995

Drugi etap analizy odnoszącej się do zmian w konsumpcji mleka i jego przetworów obejmuje lata po urynkowaniu gospodarki rolno-żywnościowej. W latach 1990–1995 spożycie było w dużo wyższym stopniu kształtowane warunkami rynkowymi. Popyt efektywny został zdeterminowany głównie czynnikami ekonomicznymi (ceny, dochody), ponieważ mechanizm ekonomiczny rynku funkcjonował w miarę swobodnie bez ingerencji państwa. Ceny produktów mleczarskich kształtowały się przede wszystkim w wyniku konfrontacji podaży z popytem.

Gwałtowne zmiany popytu na produkty mleczarskie wystąpiły na przełomie lat 1989/1990. Ważnym czynnikiem sprawczym tych przemian było urynkowanie gospodarki rolno-żywnościowej, wprowadzone formalnie 1.08.1989 r. Badania wskazują wyraźnie, iż degresywny trend konsumpcji mleka i jego przetworów trwał praktycznie do 1993 roku.

Dane ilustrujące kształtowanie się spożycia artykułów nabiałowych w latach 1990–1995 zamieszczono w tabeli 2.

W tabeli 2 podano także informacje dla 1988 r. Rok ten dla celów porównawczych wybrano celowo, gdyż był to ostatni pełny rok przed urynkowaniem gospodarki rolno-żywnościowej. W związku z tym jest to ostatni rok „poprzedniej epoki”, kiedy to poziom i struktura konsumpcji determinowane były innymi czynnikami niż w okresie budowy podstaw gospodarki rynkowej.

Dane tabeli 2 wskazują wyraźnie na gwałtowne załamanie się konsumpcji mleka i jego przetworów na przełomie lat 1989/1990. Już bowiem w 1990 r. statystyczny mieszkaniec Polski spożywał o 11% mniej przetworów mleczarskich niż w 1988 r. Tak głębokiego załamania popytu na tę grupę artykułów żywnościowych nie zanotowano w całym poprzednim dwudziestolecu. Ten spadkowy trend utrzymał się aż do 1994 roku. Zahamowanie zaprezentowanych niekorzystnych tendencji zaznaczyło się już w 1995 r., przy czym został on wyraźnie zapoczątkowany w 1994 r. Lata 1994–1995 można więc nazwać okresem stabilizacji popytu na mleko i jego przetwory, ale na zdecydowanie niższym poziomie niż w 1988 r.

Przeciętne roczne spożycie produktów mleczarskich w przeliczeniu na osobę obniżyło się w 1995 r. o 17% w stosunku do 1990 r. i o 26% w porównaniu do 1988 r. W przypadku masła załamanie popytu było jeszcze głębsze, albowiem jego spożycie zmniejszyło się w 1995 r. aż o 55% w stosunku do poziomu z 1990 r. i o 59% w stosunku do okresu sprzed urynkowania gospodarki rolno-żywnościowej. Średnie roczne tempo spadku popytu na mleko i jego przetwory w latach 1988–1995 wyniosło 3,7%. Z tym jednak, iż w latach 1988–1992 wyniosło ono aż ok. 5% i uległo złagodzeniu w latach 1993–1995. Tempo zaś zmniejszania się spożycia masła wyniosło 8,4% i również uległo zahamowaniu w ostatnich trzech latach analizowanego okresu.

Tabela 2.

Spożycie produktów mleczarskich w latach 1990–1995 (l, kg/osobę)

Lata	Mleko ^{1/}		Masło		Mleko		Masło	
	l	1990=100	kg	1990=100	1988=100	1988=100	1988=100	1988=100
1988	271	112	8,6	110	100	100	100	100
1990	241	100	7,8	100	89	91	91	91
1991	231	96	6,3	81	85	73	73	73
1992	217	90	5,2	67	80	60	60	60
1993	209	87	4,5	58	77	52	52	52
1994	202	84	3,9	50	75	45	45	45
1995	201	83	3,5	45	74	41	41	41

1/ – mleko i przetwory w przeliczeniu na mleko (bez masła)

Źródło: Dane GUS, obliczenia własne; Por. też: Zalewski A.: Gospodarka mleczarska a rynek. *Studia i Monografie*. Z. 80. IERiGŻ. Warszawa 1996.

Staje się więc zasadne wskazanie przyczyn determinujących głęboki regres spożycia produktów nabiałowych pochodzenia mleczarskiego. Wśród przyczyn tego zjawiska należy wymienić przede wszystkim bardzo dynamiczny wzrost cen detalicznych finalnych produktów mleczarskich i nałożony na to spadek dochodów ludności. Przetwory mleczarskie stały się po prostu relatywnie drogie w stosunku do innych grup produktów spożywczych.

Ocena kryzysu w dziedzinie spożycia mleka i jego przetworów nie może być jednak wyłącznie krytyczna. Bez wątplenia zmniejszenie konsumpcji tych ważnych produktów w dziennej racji żywnościowej każdego człowieka należy ocenić negatywnie. Z drugiej jednak strony trzeba też wziąć pod uwagę, iż w latach 1990–1995 nastąpiła racjonalizacja spożycia mleka i jego przetworów. Artykuły te przestały być dyżurnymi substytutami, jak w dekadzie lat osiemdziesiątych, kiedy to mięso i jego przetwory objęte były ścisłą reglamentacją. Ceny produktów mleczarskich były ponadto wysoko dotowane, a więc relatywnie niskie.

Po urynkowaniu gospodarki rolno-żywnościowej i po urealnieniu cen żywności konsumenci odzyskali swobodę kształtowania struktury spożycia. Rynek z miesiąca na miesiąc zapełniał się bowiem krajowymi i importowanymi artykułami żywnościowymi. W warunkach rynku zrównoważonego konsumenci mają po prostu możliwość autonomicznego wyboru rynkowego.

Nieco inaczej należy ocenić sytuację na rynku masła. Głębokiego spadku popytu na ten artykuł nie można wyjaśnić wyłącznie czynnikami ekonomicznymi, a więc cenami i dochodami ludności. Dodatkową, lecz niezmiernie ważną przyczyną spadku spożycia masła jest atrakcyjna w formach i przekonująca kampania promocyjna margaryn i innych tłuszczów roślinnych. Kampania promocyjna, a zwłaszcza reklama radiowa i telewizyjna wsparta reklamą w mediach drukowanych oraz promocja sprzedaży połączona z atrakcyjnymi konkursami wypiera skutecznie masło z polskiego rynku. Rośnie natomiast spożycie margaryn rzekomo zdrowszych dla organizmu ludzkiego. Spółdzielczy przemysł mleczarski niestety nie docenił siły i wagi promocji. Zbyt późno została podjęta ofensywa promocyjna na rzecz kreowania popytu na przetwory mleczarskie, a zwłaszcza na masło.

Regres konsumpcji analizowanych produktów odbił się naturalnie na przetwórstwie mleka. Większość spółdzielczych zakładów mleczarskich odczuła to w postaci trudności ze zbytem swojej produkcji, utraty płynności finansowej oraz spadku rentowności.

Przemiany w spożyciu artykułów mleczarskich na podstawie wyników badań budżetów gospodarstw domowych

Jak już stwierdzono w niniejszym opracowaniu, mimo pewnych zastrzeżeń, wyniki badań budżetów gospodarstw domowych są w miarę pewnym źródłem informacji o poziomie i strukturze konsumpcji poszczególnych grup żywności, w tym i mleczarskich.

Kształtowanie się spożycia poszczególnych produktów mleczarskich na podstawie wyników badań budżetów gospodarstw domowych w latach 1988–1995 ilustrują dane tabeli 3.

W tabeli 3 do obliczenia wskaźników dynamiki oraz wskaźników łańcuchowych przyjęto za bazę rok 1988, tj. ostatni rok przed urynkowaniem gospodarki rolno-żywnościowej. Wskaźniki łańcuchowe zostały obliczone, by ocenić rzeczywiste zmiany w poziomie konsumpcji mleka i jego przetworów z roku na rok. Wskaźniki dynamiki obrazują bowiem kształtowanie się spożycia w poszczególnych latach, ale w stosunku do roku bazowego, wyjściowego wziętego do badań.

Analiza danych prezentowanych w tabeli 3 potwierdza w pełni nasze poprzednie rozważania i konkluzje, chociaż niektóre liczby różnią się nieco od siebie.

Pierwsze spostrzeżenie jakie się nasuwa podczas analizy informacji liczbowych zamieszczonych w tabeli 3 dotyczy faktu, iż w 1989 r. w stosunku do roku początkowego (1988 r.) zmniejszenie spożycia we wszystkich przypadkach było nieznaczne i wahało się od 0 do 5%. Dopiero następne lata przyniosły znaczne obniżenie spożycia większości przetworów mleczarskich. W latach 1990–1994 coroczny spadek efektywnego popytu na mleko i napoje mleczne wynosił od 4 do 6%. Należy tu jednak zastrzec, iż gdyby analizować samo mleko – spadki te byłyby jeszcze większe. Degresywna tendencja była jednak łagodzona rosnącym popytem na napoje mleczarskie, a zwłaszcza jogurty. Zmniejszenie spożycia serów twarogowych było najgłębsze w 1990 r. (o 16%) w porównaniu do poziomu z roku poprzedniego. W następnych latach spadek konsumpcji tej grupy nabiału był o wiele łagodniejszy (tabela 3). Podobnie ukształtował się przebieg tendencji w dziedzinie efektywnego popytu na śmietaną oraz sery twarde i topione. W przypadku serów twardych i topionych odnotowano nawet wzrost spożycia w latach 1992–1993 w stosunku do lat poprzednich.

Specyficznym produktem jest masło, którego konsumpcja spadała gwałtownie w całym pięcioleciu 1991–1995 (12–20% rocznie).

W latach 1994–1995 obserwuje się już jednak widoczne zahamowanie zaprezentowanych poprzednio niekorzystnych trendów. Jest to dobry prognostyk, zwłaszcza dla polskiego przetwórstwa mleczarskiego. Z dużym prawdopodobieństwem należy zakładać, iż okres spadku spożycia mleka i przetworów już w zasadzie mija. Lata 1996–1997 będą okresem stabilizacji konsumpcji, a ostatnie lata bieżącej

Tabela 3.

Przeciętne roczne spożycie artykułów mleczarskich w gospodarstwach domowych ogółem (l/kg osobę rocznie)

Lata	Mleko i napoje mleczarskie	Mleko zagęszczone i w proszku	Sery twarogowe	Sery twarde i topione	Śmietana	Masło
1988	111,2	0,60	9,36	3,24	9,12	9,24
1989	108,6	0,60	8,88	3,24	8,54	8,88
1990	103,1	0,48	7,44	2,88	7,44	8,88
1991	97,1	0,48	7,08	2,88	7,20	7,80
1992	94,9	0,60	6,96	3,12	7,20	6,24
1993	91,4	0,48	6,77	3,15	7,11	5,39
1994	88,1	0,36	6,60	3,00	6,72	4,32
1995	88,9	0,47	6,40	2,90	6,40	3,50
Dynamika, rok 1988=100						
Wskaźniki dynamiki						
1989	98	100	95	100	95	96
1990	93	80	79	89	82	96
1991	87	80	76	89	79	84
1992	85	100	74	96	79	68
1993	82	80	72	97	78	58
1994	79	60	71	93	74	47
1995	80	78	68	90	70	38
Dynamika, rok poprzedni=100						
Wskaźniki łańcuchowe						
1989	98	100	95	100	95	96
1990	95	80	84	89	87	100
1991	94	100	95	100	97	88
1992	98	125	98	108	100	80
1993	96	80	97	101	99	86
1994	96	75	97	95	95	80
1995	101	131	97	97	95	81

Źródło: Dane GUS – wyniki badań budżetów rodzinnych. Por. też: Iwan B.: Kierunki zmian w produkcji i konsumpcji mleka oraz przetworów mleczarskich. Z. 2. IERiGŻ. Warszawa 1993.

Zalewski A.: Gospodarka mleczarska a rynek. *Studia i Monografie*. Z. 80. IERiGŻ. Warszawa 1996; Rynek mleka. Raport nr 10. MRiGŻ, ARR, IERiGŻ. Warszawa 1996; Obliczenia własne.

dekady przyniosą wzrost popytu na większość artykułów mleczarskich. Wśród nich należy wymienić przede wszystkim: napoje mleczarskie, twarożki, serki homogenizowane i termizowane, sery dojrzewające oraz lody. Wiele wskazuje na to, iż wzrośnie także popyt na masło, masmiixy o różnej zawartości tłuszczu mlecznego. Konsumpcja mleka w coraz większym stopniu będzie uzupełniana napojami mleczarskimi. Wzrośnie także spożycie lodów i innych atrakcyjnych, wysokoprzetworzonych artykułów mleczarskich, cechujących się korzystnymi walorami odżywczymi i smakowymi.

Za dużym prawdopodobieństwem ukształtowania się tendencji wzrostowych w dziedzinie konsumpcji większości artykułów mleczarskich przemawia kilka przesłanek – argumentów:

- Wzrost gospodarczy i związany z tym wzrost dochodów wielu grup ludności.
- Edukacja prozdrowotna społeczeństwa i propagowanie spożycia mleka i przetworów, jako żywności zdrowej, korzystnej dla organizmu ludzkiego.
- Coraz powszechniejsza świadomość wśród organów kierowniczych dominującego nadal spółdzielczego przemysłu mleczarskiego w Polsce o konieczności przygotowywania i realizacji profesjonalnych programów promocji.
- Wzrost i urozmaicenie podaży produktów mleczarskich rodzimej produkcji oraz z importu na skutek stopniowej liberalizacji polityki celnej (importowej).
- Trendy w dziedzinie konsumpcji obserwowane we wszystkich krajach o podobnym i wyższym poziomie rozwoju gospodarczego.

Badania sondażowe dotyczące rynku mleka przeprowadzone w 1993 r. w ramach projektu badawczego KBN nr 5 0090 91 01 „Przystosowanie gospodarki mleczarskiej do wymogów współczesnego rynku” wykazały zresztą, iż niedostateczne dochody są główną barierą wzrostu popytu na droższe, czyli bardziej przetworzone artykuły mleczarskie¹.

Zaprezentowane dotychczas rozważania dotyczyły spożycia przeciętnego, przeliczonego na głowę ludności naszego kraju. Wielkości uśrednione nie odzwierciedlają jednak odmienności pomiędzy poszczególnymi grupami gospodarstw domowych. Różnią się one kilkoma czynnikami determinującymi efektywny popyt, a m.in.: składem społecznym, poziomem uzyskiwanych dochodów, preferencjami, upodobaniami i tradycjami w zakresie konsumpcji mleka i jego przetworów itp.

Spożycie produktów mleczarskich w poszczególnych typach gospodarstw domowych

Tabela 4 zawiera dane dotyczące spożycia artykułów mleczarskich w poszczególnych typach gospodarstw domowych.

Dane prezentowane w tabeli 4 stanowią podstawę do oceny i porównań przemian w spożyciu artykułów mleczarskich w pięciu różnych typach gospodarstw domowych. Nawet pobieżna analiza tych informacji nasuwa podstawowe spostrzeżenia. W 1995 r. poziom spożycia badanej grupy produktów we wszystkich bez wyjątku typach gospodarstw domowych był niższy niż w 1988 r. i w 1990 r. Inne

¹Wyniki cytowanych badań zostały opublikowane w kilku kolejnych opracowaniach wykonawców tematu badawczego, publikowanych przez Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej w Warszawie (zeszyty nr: 46, 47, 48, 49, 50).

Tabela 4.

Przeciętne miesięczne spożycie produktów mleczarskich na 1 osobę w poszczególnych typach gospodarstw domowych (l/kg)

Produkty	1988	1990	1992	1994	1995	1995	1985
						1988	1990
1	2	3	4	5	6	7	8
GOSPODARSTWA PRACOWNICZE							
Masło	0,77	0,73	0,45	0,33	0,25	32	34
Mleko i napoje mleczne	7,58	6,78	6,04	5,33	5,16	68	76
Śmietana i śmietanka	0,64	0,49	0,45	0,42	0,41	64	84
Sery, w tym:	0,96	0,76	0,69	0,72	0,70	73	92
twarogowe	–	–	–	0,44	0,42	–	–
dojrzewające	–	–	–	0,29	0,28	–	–
GOSPODARSTWA PRACOWNICZO-CHŁOPSKIE; PRACOWNIKÓW UŻYTKUJĄCYCH GOSPODARSTWA ROLNE							
Masło	0,69	0,68	0,47	0,36	0,27	39	40
Mleko i napoje mleczne	10,70	10,63	9,52	9,82	9,42	88	89
Śmietana i śmietanka	0,88	0,83	0,82	0,84	0,75	85	90
Sery, w tym:	0,98	0,95	0,88	0,88	0,80	82	84
twarogowe	–	–	–	0,75	0,68	–	–
dojrzewające	–	–	–	0,13	0,12	–	–
GOSPODARSTWA DOMOWE CHŁOPSKIE; ROLNIKÓW							
Masło	0,69	0,68	0,51	0,37	0,27	39	40
Mleko i napoje mleczne	12,74	12,74	11,11	10,83	10,17	80	80
Śmietana i śmietanka	1,00	0,97	0,91	0,87	0,82	82	85
Sery, w tym:	1,04	0,95	0,90	0,80	0,72	69	76
twarogowe	–	–	–	0,69	0,60	–	–
dojrzewające	–	–	–	0,11	0,12	–	–
GOSPODARSTWA DOMOWE PRACUJĄCYCH NA WŁASNY RACHUNEK							
Masło	–	–	0,48 ^a	0,38	0,31	–	65 ^b
Mleko i napoje mleczne	–	–	6,08 ^a	5,70	5,60	–	92 ^b
Śmietana i śmietanka	–	–	0,48 ^a	0,43	0,41	–	85 ^b
Sery, w tym:	–	–	0,85 ^a	0,81	0,83	–	98 ^b
twarogowe	–	–	0,50 ^a	0,48	0,51	–	102 ^b
dojrzewające	–	–	0,34 ^a	0,32	0,33	–	97 ^b
EMERYTÓW I RENCISTÓW							
Masło	0,91	0,85	0,54	0,43	0,35	38	41
Mleko i napoje mleczne	11,98	10,78	9,41	9,25	8,89	74	82
Śmietana i śmietanka	0,95	0,68	0,64	0,65	0,64	67	94
Sery, w tym:	1,44	1,04	0,94	0,98	0,94	65	90
twarogowe	–	–	–	0,71	0,69	–	–
dojrzewające	–	–	–	0,27	0,25	–	–

a – dane za 1993 rok; b – 1995/1993

Źródło: Budżety gospodarstw domowych w latach: 1988, 1990, 1992, 1993, 1994, 1995. GUS. Warszawa; Obliczenia własne.

ważne spostrzeżenie dotyczy faktu, iż stopień spadku spożycia poszczególnych artykułów mleczarskich był wysoce zróżnicowany w poszczególnych typach gospodarstw domowych. Najgłębszy regres miał miejsce w gospodarstwach pracowniczych. Nawet w gospodarstwach domowych rencistów i emerytów zmniejszenie spożycia nabiału było łagodniejsze.

Główną przyczyną takiego ukształtowania się tendencji w sferze konsumpcji mleka i jego przetworów wśród ludności utrzymującej się z pracy było nałożenie się dwóch istotnych czynników. Pierwszym z nich był wzrost cen detalicznych artykułów mleczarskich, a drugim drastyczny spadek dochodów, zwłaszcza wśród zatrudnionych w sferze budżetowej. Popyt w pewnej części został więc skierowany na mięso i jego przetwory, które drożały wolniej, a ponadto na rynku była obfitość asortymentowa mięsa i wędlin.

Najbardziej łagodny trend spadkowy w dziedzinie spożycia mleka zaobserwowano w gospodarstwach domowych pracowników użytkujących dodatkowo gospodarstwa rolne. Jest to zrozumiałe, ponieważ spadek dochodów z pracy tej grupy ludności i związany z tym zmniejszony popyt rynkowy był rekompensowany spożyciem mleka i niektórych jego przetworów z własnego gospodarstwa rolnego. Podobnie ukształtowała się sytuacja wśród ludności rolniczej, która tradycyjnie charakteryzowała się wysokim poziomem konsumpcji artykułów mlecznych.

W tabeli 4 zamieszczono także obliczone wskaźniki dynamiczne dotyczące porównania poziomu konsumpcji w 1995 r. w porównaniu z 1988 r. i 1990 r. Wskaźniki te są zróżnicowane nie tylko w przekroju poszczególnych grup ludności, ale także w przekroju poszczególnych produktów.

Oczywiście najgłębszy spadek popytu wystąpił na masło, co już podkreślono w poprzednich częściach opracowania. Wskaźniki dynamiczne dla tego produktu ukształtowały się na poziomie 32–39. Oznacza to, iż popyt na masło zmniejszył się o 61% w gospodarstwach domowych pracowniczochłopskich i o 68% w rodzinach pracowniczych. Wskaźniki dla mleka i napojów były dużo wyższe i ukształtowały się na poziomie: 68, dla gospodarstw pracowniczych, 74 – dla gospodarstw domowych emeryckich, 80 – dla chłopskich i 88 dla pracowniczochłopskich. Tak więc konsumpcja mleka w 1995 r. była niższa niż w 1988 r. o 12–32%. Zmniejszenie konsumpcji śmietany w tym samym okresie wynosiło w zależności od grupy społecznej od 15 do 36%, a serów od 18 do 35%. Najgłębszy spadek spożycia serów ogółem miał miejsce w przypadku rodzin emerytów i rencistów.

Wskaźniki poziomu spożycia artykułów mleczarskich w 1995 r. w stosunku do 1990 r. były już dużo wyższe niż wskaźniki 1995 r. : 1988 r. Jest to oczywiste, ponieważ konsumpcja przetworów mleczarskich w 1990 r. była niższa niż w 1988 r. Wskazują one również pośrednio na pewną stabilizację konsumpcji badanej grupy produktów żywnościowych.

Analiza przeciętnego miesięcznego spożycia w poszczególnych grupach gospodarstw domowych nasuwa kilka wniosków:

- Najwyższe spożycie produktów mleczarskich praktycznie we wszystkich analizowanych latach obserwowano w rodzinach ludności rolniczej. Jest to widoczne zwłaszcza w przypadku mleka oraz śmietany, których konsumpcja w ostatnich latach jest dwukrotnie wyższa niż w gospodarstwach pracowniczych.

- Na drugim miejscu pod względem wielkości spożycia mleka i jego produktów uplasowały się gospodarstwa domowe o mieszanych źródłach dochodów (pracowniczo-chłopskie).

- Tak więc można stwierdzić, iż dla ludności posiadającej własne gospodarstwo rolne produkty mleczne są nadal podstawowym źródłem białka zwierzęcego.

- Relatywnie wysoką konsumpcją badanej grupy produktów cechowała się ludność uzyskująca renty i emerytury. Tempo spadku ich spożycia, o czym już wspomniano, było o wiele szybsze niż w przypadku rodzin chłopskich i pracowniczo-chłopskich.

- Produktów mlecznych najmniej konsumowała ludność utrzymująca się z pracy poza rolnictwem.

- W pewnym sensie zaskakująco niskie spożycie mleka i jego przetworów reprezentują gospodarstwa domowe pracujących na własny rachunek. W rodzinach tych zaobserwowano jedynie relatywnie wysokie spożycie serów dojrzewających w porównaniu z innymi grupami konsumentów. W tym przypadku barierą popytu nie są dochody. Tak więc poziom i struktura popytu są determinowane raczej ukształtowanym modelem konsumpcji.

Najniższe spożycie mleka i jego przetworów tradycyjnie obserwowano w gospodarstwach domowych pracowniczych.

Wybrane problemy konsumpcji artykułów mleczarskich w krajach Unii Europejskiej

W spożyciu produktów mlecznych w krajach Unii Europejskiej (UE) zachodzą przemiany charakterystyczne dla krajów ustabilizowanych i rozwiniętych gospodarczo. Najogólniej polegają one na stopniowym zmniejszaniu spożycia mleka, a zwłaszcza pełnotłustego i masła. Jednocześnie wzrasta konsumpcja innych produktów (napojów, serów dojrzewających) o obniżonej zawartości tłuszczu. Jedną z podstawowych przyczyn tego zjawiska jest intensywne kampanie prowadzone w środkach masowego przekazu o rzekomej szkodliwości dla zdrowia tłuszczów zwierzęcych, w tym i mlecznego. Poziom spożycia mleka i jego przetworów w niektórych krajach prezentują dane tabeli 5.

Niestety, nie dysponujemy najnowszymi i wiarygodnymi danymi o spożyciu mleka w UE, ale nie ma to większego znaczenia, ponieważ chodzi o porównanie ogólnych tendencji, a nie o szczegóły.

Tabela 5.

Kształtowanie się spożycia niektórych produktów mlecznych w wybranych krajach Unii Europejskiej (kg/osobę rocznie)

Produkty	Lata				1992
	1988	1990	1991	1992	1988
RFN ^a					
Mleko ogółem	71,9	70,8	69,3	71,7	100
Jogurt ^c	10,4	10,6	12,2	11,4	110
Masło	8,2	6,5	6,9	6,8	83
Sery ogółem	17,4	18,5	17,5	18,2	105
Holandia					
Mleko ogółem	89,5	90,0	89,1	88,7	99
Jogurt ^c	18,9	21,8	21,9	21,7	115
Masło	3,8	3,4	3,4	3,4	89
Sery ogółem	14,7	15,0	15,2	16,2	110
Dania					
Mleko ogółem	123,0	120,6	119,0	118,4	96
Jogurt ^c	7,8	7,8	8,6	8,7	112
Masło	7,6	6,5	5,4	5,0	66
Sery ogółem	12,7	14,8	15,3	15,5	122
Średnio w 10 państwach UE (członkach EWG)					
Mleko ogółem	89,3	88,8	86,0	86,4	97
Jogurt ^c	8,5	9,1	10,1	10,3	121
Masło	5,5	4,6	4,8	4,7	85
Sery ogółem	16,2	17,0	17,1	17,5	108

a – od 1991 r. całe Niemcy, b – UE (9), tzn. bez Grecji, Hiszpanii i Portugalii; c – obejmuje także i inne napoje mleczne fermentowane.

Źródło: EC Dairy Facts and Figures 1993. Milk Marketing Board.

Dane tabeli 5 i inne informacje źródłowe dowodzą, iż w większości krajów utrzymywała się tendencja spadkowa konsumpcji mleka, a zwłaszcza pełnego. W 9. analizowanych krajach spożycie mleka płynnego zmniejszyło się o 3%. Spożycie tego produktu jest więc ustabilizowane i zbliżone do poziomu obserwowanego w Polsce.

W zdecydowanej większości krajów UE spożycie masła także spadło (w Danii o 34%, w RFN o 17% itp.), przeciętnie o 15%. Spożycie masła w latach 1990–1992 ustabilizowało się i tendencja spadkowa została wyraźnie zahamowana. Masło przestaje być już wypierane przez margaryny. W związku z tym u nas wystąpi podobna sytuacja rynkowa, polegająca na stabilizacji konsumpcji masła lub nawet wzroście do ok. 5 kg.

Ilość wypijanych napojów była zróżnicowana w poszczególnych krajach, jak i latach. Najwięcej napojów zużywają mieszkańcy Holandii, Francji i RFN. Przeciętna zaś dla analizowanych 10 państw UE wynosiła ok. 10 kg/mieszkańca. Produkty te osiągnęły zresztą w latach 1988–1992 najwyższą dynamikę konsumpcji.

Konsumpcja serów, a zwłaszcza dojrzewających, jest bardzo wysoka w porównaniu z Polską. We wszystkich 10 państwach UE odnotowano dalszy dynamiczny wzrost ich spożycia (w Holandii o 10%, Danii o 22%). Jest to również pewną wskazówką, iż w Polsce należy się spodziewać znacznej dynamiki w dziedzinie serów dojrzewających. Stopa przyrostu konsumpcji serów dojrzewających w Polsce będzie zależna od wielu czynników, a m.in. od ich dostępności na rynku, jakości oraz różnorodności oferty handlowej.

Rozważania o przemianach w spożyciu produktów mleczarskich w UE mają swoje głębokie uzasadnienie. Badania bowiem dowodzą, iż w krajach biedniejszych, takich jak Polska, podobne tendencje i procesy występują z pewnym opóźnieniem w stosunku do krajów bogatych. Analiza procesów zachodzących w krajach UE wskazuje więc na tendencje, jakie rozpoczęły się już w naszym kraju i jakie nasilą się w przyszłości. Wejście Polski do UE przyspieszy ponadto procesy zachodzące w całej gospodarce żywnościowej, w tym i mleczarskiej. Społeczeństwo polskie przejmuje także wzorce konsumpcji od społeczeństw bogatszych.

Tak więc wyniki analizy porównawczej dotyczącej konsumpcji produktów mleczarskich w Polsce i krajach wyżej rozwiniętych są istotną wskazówką, w jakim kierunku powinna się odbywać transformacja polskiego sektora mleczarskiego.

Changes in the Consumption of Milk and Dairy Products

Abstract

The paper contains research analysis and evaluation of changes in the volume and structure of consumption of dairy products in Poland. Another element of this study is an analysis of some tendencies in consumption of dairy products in the European Union countries. The volume of consumption of particular dairy products in the years 1988–1995 was estimated on the basis of the results of the research on household budgets.

The research concluded that in the years 1990–1993 there was a rapid fall in the consumption of all the dairy products as compared to the level of consumption in the years 1988–1989. The sharpest decline in consumption has been noted in butter, cottage cheese and cream. In the years 1994–1995 the decrease came to a halt. It seems a good forecast for the Polish dairy industry.

In the European Union countries the consumption of dairy products has undergone changes namely the consumption of milk and butter has gradually dropped. On the other hand, the demand for low fat products /cultured milk, ripening cheeses etc./ has risen.